

Паламарчук Михайло Євгенійович

студент групи ПСб-1-13-4.0д, III курсу, напрям підготовки «Психологія»

Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

palamarchuk.mykhailo@gmail.com

Науковий керівник:

Шевцова Олена Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології

Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка

o.shevtsova@kubg.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ ЩОДО ТЮТЮНОПАЛІННЯ

Анотація. Проблема куріння та його наслідки мають вагомe місце в Україні та світі. Розгляд мотиваційної сфери сучасного підлітка в Україні дасть змогу зрозуміти, які мотиви є домінуючими в виборі людини щодо тютюнопаління. В статті розглянуті особливості підліткового віку як найбільш чутливого для початку куріння та особливості їх впливу на розповсюдження тютюнопаління серед підлітків. Також представлені можливі форми прояву мотивів, які за певних умов можуть спонукати підлітка до спроби та подальшого вживання тютюнових виробів. Показано, що домінування певних мотивів забезпечить краще розуміння можливих шляхів додання проблеми.

Ключові слова: реакція групування; почуття дорослості; куріння; критицизм; емансипація.

Актуальність та доцільність дослідження. Куріння серед сучасних підлітків і дітей є серйозною проблемою не тільки України, а й усього світу. Носії здоров'я нації – молоді люди, тому завдання держави – турбота про їх гармонійний фізичний та психічний розвиток. Дослідження мотиваційної сфери дасть відомості про причини, які спонукають людину до деструктивних впливів на свій організм.

Загалом розгорнута протидія проблемі куріння в Україні починає проявлятися з кінця минулого сторіччя. Стрімко акцент перейшов на питання профілактики куріння саме серед молоді, що й підняло інтерес до проблеми вживання тютюнових виробів підлітками, тобто представниками віку, який вважається найбільш вразливим не тільки в плані схильності до початку куріння, але й посиленого потерпання від його негативного впливу.

Аналіз останніх публікацій. На теренах пострадянського простору проблема куріння цілеспрямовано почала розглядатися з 80-х років минулого сторіччя. Особливо надавалась увага шкоді, яку ці звички здатні завдати організмові (саме сомато-вегетативні наслідки тютюнової залежності) та

наголошувалось на потребі в збереженні організму та здоров'я змолоду (С.П. Гарницький, В.В. Приходько).

Першою звернула увагу на глобальність та наслідки цієї проблеми Всесвітня Організація Охорони Здоров'я (ВООЗ), проаналізувавши прояви тютюнової залежності в різних країнах (WHO Features, 1995). Організацією була створена програма рекомендацій (1998 р.) [6] по контролю та моніторингу споживання тютюнової продукції. Ставши загальним посібником подолання та контролю тютюнової залежності, задум не втратив актуальності ідей і в нині.

Доцільно розглядати проблему куріння серед підлітків в контексті навчально-виховного процесу, оскільки в нашому соціумі підлітки здебільшого є учнями навчального закладу. Вікові зміни організму, які часто викликають погане самопочуття, тільки посилюватимуться внаслідок дії шкідливих речовин. Це неодмінно позначиться на стані самого організму, а також на когнітивних можливостях людини та її емоційно-вольовій сфері.

Значний внесок у дослідження проблеми куріння в Україні зробили Андрєєва, Красовський, Довбах та інші через створену ними серію брошур «Куріння і діти: що може зробити школа?». Серія складається з восьми видань, кожне з яких розглядає свій аспект причин, форм, наслідків куріння та можливостей реалізації профілактичних заходів та подолання проблеми [2; 4].

За останні десять років в Україні спостерігається спад кількості курців серед молоді. Так, за даними щорічних опитувань Державної служби статистики, частка підлітків та юнаків віком від 14 до 17 років, що курять щоденно, впала з 10,1% до 1,7% в проміжку від 2000 до 2014-го року [10].

Ці дані, звісно, можуть свідчити про продуктивні антитютюнові кампанії протягом останніх років, що також є результатом розвитку самого соціуму і свідомості людей. Але реалії говорять про інше. У великих містах мало місць, де гарантовано не зустрінеш курця, а тому, поки проблема існує, існує й потреба вивчення її коріння та формування шляхів подальшого додання. Окрім того, навіть за умови значного спаду відсотку курців серед підлітків, все одно,

будь-яка кількість курців вища за нуль – проблема, яка потребує уваги з боку держави й науки.

Дослідження вікових особливостей схильності до залежності є джерелом нових поглядів на онтогенез людини, на ортодоксальні вікові тенденції розвитку її індивідуальності.

Сьогодні погляд на прояв девіацій і шкідливих звичок серед підлітків ґрунтується на традиційному баченні підліткового віку. Однак, на нашу думку, існує потреба вивчення, які мотиви є домінуючими, а які - другорядними. Таким чином, дослідження мотиваційної сфери сучасних підлітків дасть змогу зрозуміти, чим здебільшого керуються підлітки, роблячи свій вибір.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу висвітлити мотиви сучасних підлітків щодо вживання тютюнових виробів.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік в сучасній науковій думці визначається як найбільш складний та суперечливий. Ще не дорослі, але вже не діти, юні люди десяти-п'ятнадцяти років готові до героїчних вчинків та перемог, але ще не знають, як це здійснити. У цей період людина демонструє як надзвичайні вольові зусилля, так і повну немічність, проявами чого є вибір не на користь свого здоров'я.

Цей період є важливим етапом соціалізації людини. А. Петровський визначав його періодом індивідуалізації [8] під впливом великої кількості умов. Однак, існують закономірності, які є характерними для більшості.

Для багатьох підлітковий вік є першим знайомством з цигаркою. Для попереднього вікового етапу та для великого відсотку підлітків, перший досвід стає останнім, але для деякого це може визначити подальшу залежність.

В Академічному словнику української мови вживання тютюнових виробів, позначається терміном «куріння» та визначається як вдихання і видихання диму будь-якої речовини [1]. Переважно цією речовиною є тютюн, як найбільш доступний, однак, вживання такого роду цигарок часто веде за собою перехід до легких наркотиків [3, с. 112].

Розглянемо найбільш типові особливості підліткового віку:

1. Особливості розвитку організму підлітка. В підлітковий період організм людини перебуває на межі фізіологічного дозрівання. Сильна гормональна активність забезпечує статеве дозрівання випереджає психічний та соціальний розвиток індивіда, що може призвести до багатьох неприємних наслідків, причиною яких часто стає раннє статеве життя та невміння правильно вибудувати взаємодію з іншими [7, с. 186].

Особливості соматичного розвитку проявляються в нерівномірності розвитку тіла, погіршеному самопочутті, високому збудженні тощо. Що закономірно викликає невдоволення підлітка своїм зовнішнім виглядом, частою незграбністю, а в гіршому варіанті проявляється в вигляді дисморфофобії (страх людини певного дефекту (ампліфікованого або уявного) у своєму зовнішньому вигляді), що не рідко може призвести до спроб самогубства або схильності до необдуманих, агресивних дій.

2. Соціальна ситуація розвитку. У цей період відбувається нова розстановка пріоритетів між сім'єю підлітка, його навчанням та взаємодією з ровесниками.

У сімейних відносинах спостерігається прагнення підлітка до емансипації, отримання свободи від опіки з боку батьків. Визначають чотири види емансипації:

1. Емоційна – зменшення емоційних зв'язків з батьками, пошук емоційних зв'язків з ровесниками.

2. Поведінкова – прагнення звільнитись від контролю.

3. Нормативна (проявляється в явищі опозиції) – знецінення підлітком норм та цінностей батьків, прагнення створити та підтримувати свої власні.

4. Просторова – наголошення на праві особистого простору.

Може проявитись емансипація як «негативна імітація», тобто прояв такої поведінки і поглядів, які кардинально відрізняться від пануючих у сім'ї [11, с. 249]. Це стає можливим за рахунок ще одного явища, яке спостерігається у взаємодії між підлітком та батьками: ефект «зняття з п'єдесталу» [7, с. 193].

Таким чином, підліток може проявляти негативне ставлення до особистості та поведінки батьків і робити все наперекір (як прояв негативізму).

3. Провідна діяльність віку. Провідною діяльністю віку є особистісно-інтимне спілкування з ровесниками, що проявляється як орієнтація на взаємодію саме з однолітками, створення близьких психоемоційних зв'язків з ними. Це зумовлює відповідні поведінкові реакції, які часто мають доволі негативні прояви [7, с. 197-202].

У контексті провідної діяльності відбувається реакція групування, як потреба приналежності до групи однолітків та взаємодії з ними. В цій групі можуть формуватись власні кодекси дружби, звичаї, норми поведінки тощо.

Орієнтація на пошук референтної (авторитетної) групи, яка може складатись як з однолітків, так і з дорослих, наслідувати та взаємодіяти з якими хочуть підлітки.

Д. Фельдштейн дивився на провідну діяльність віку по-іншому й наголошував, що в цей час значущою є просоціальна, спеціально організована діяльність підлітка, а інтимно-особистісна виникає лише за умов, якщо соціально прийнятна діяльність не може бути організована [11, с. 246-247].

4. Основні новоутворення. В особистісній сфері провідним новоутворенням віку є почуття дорослості, яке проявляється в суб'єктивному сприйманні підлітком себе як дорослої, фізично і психічно зрілої особистості. Створене воно на основі рефлексії, яка забезпечує перебудову самосприймання людини [7, с. 207; 11, с. 242].

Проявляється почуття дорослості по-різному: через наслідування дорослих, залучення до «дорослих» видів діяльності, формування гендерної відповідності, створення, вираження і обґрунтування власних точок зору (світогляд), ерудованість. Ці форми прояву відображаються в хобі-реакціях та вподобаннях, звичках підлітка, його самосприйманні та поведінці.

В інтелектуальній сфері можна виділити два значущих новоутворення:

1) критицизм – схильність підлітка піддавати сумніву слова дорослих, що призводить до пошуку аргументів та формування власних точок зору;

2) абстрактне мислення – форма мислення, яка здійснюється на основі оперування поняттями та судженнями. Це новоутворення в контексті шкідливих звичок може проявитись як здатність до захисту своїх позицій, раціоналізації дій та можливості до залучення нових членів у компанію курців.

5. Основні суперечності віку. Для підліткового віку значущим є і явище конформізму, сутність якого полягає в зменшенні відмінностей між представниками однієї групи, але і прагнення виділитись з натовпу, показати свою індивідуальність [8]. Це є змістом суперечності: «такий як всі – інакший».

Другою важливою суперечністю є потреба в прояві почуття дорослості та неможливість адекватно його проявити. К. Левін назвав це маргінальністю підліткового віку: людина вже не належить дитячому віку, але їй увійти в суспільство дорослих ще не може [11, с. 244].

Важливою також є суперечність між фізичною та соціальною зрілістю. Полягає вона в тому, що темпи фізичного розвитку надзвичайно випереджають соціальний розвиток, що обмежує дії людини та змушує рахуватись з багатьма «але» в прийнятті рішення.

6. Криза 13 років. Сутність її зводиться до самого факту переходу від епохи дитинства до епохи дорослішання, що внаслідок психічних та фізичних змін проявляється в зміні самосприймання, появи нових мотивів і потреб. Виникає внаслідок загострення зазначених вище суперечностей та має прояви негативізму, невизнання авторитету дорослого, в прояві грубощів. За ускладнення кризи спостерігається явище важковихованості [7, с. 212-213].

Усі вказані особливості підліткового віку за різних умов можуть виступити мотивом або ж підкріпленням тютюнопаління серед представників віку. Кожен із названих аспектів здатен виступити визначальним в прийнятті рішення людиною. Розглянемо можливі варіації:

1. Перший мотив – це наслідування, він має власну специфіку та різні прояви:

1.1 Наслідування батьків або інших членів сім'ї. Найчастіше цей мотив має своє коріння з попередніх етапів розвитку людини, особливо сприятливим є

молодший шкільний вік, за якого батьки є беззаперечними референтами для дитини, і все, що вони роблять, дитина намагається відтворити. Спершу це проявляється в ігровій формі, а в підлітковому віці вже у власній поведінці і зі справжніми предметами (сигаретами), а не з їх заміниками.

1.2 Наслідування старших або популярних учнів. Часто старші учні в школі сприймаються підлітками як більш самостійні, незалежні, дорослі, особливо якщо вони мають певний авторитет серед учнівської спільноти. В силу особливостей віку підліток намагається відповідати образу цього популярного юнака або ж дівчини. І така маленька деталь, як куріння, може вважатись доволі важливою частиною образу, яка забезпечить схожість з об'єктом захвату.

1.3 Наслідування акторів із фільму. Кіноіндустрія активно породжує кумирів, яких намагаються наслідувати не тільки діти, але й дорослі. Культурна глобалізація забезпечує можливість впливу образу героя на широкі маси.

Проте, шкідливі звички серед героїв фільмів були більш розповсюджені раніше, зараз більшість країн намагається боротись із демонстрацією тютюнових виробів у кіноіндустрії [9, с. 26].

1.4 Наслідування поведінки людей у рекламі. Реклама, у якій відображаються ситуації і дії, що призводять до позитивних наслідків, добре сприймаються людиною. Якщо курці в рекламі постають як мужні (образ для хлопчиків) або ж фемінні й привабливі (образ для дівчат), то й з'явиться бажання їх наслідувати, адже вони виступають наче доказом успішності.

Зараз в Україні існує сукупність конституційно закріплених обмежень щодо рекламування тютюнових та алкогольних виробів. У Законі України «Про рекламу», статті 22. про «Рекламу алкогольних напоїв та тютюнових виробів» міститься обмеження щодо рекламування цих виробів в легкодоступних для людей до 18-ти років місцях, а також наголошується на тому, що реклама жодним чином не повинна підтверджувати соціальні міфи про куріння і натякати на те, що куріння здатне допомогти в досягненні успіху в соціальній, сексуальній та інших сферах життєдіяльності [5].

1.5 Наслідування викладачів. Як і у випадку з батьками, наслідування викладачів починається з молодшої школи, що в подальшому переросте в бажання «брати приклад» зі старшого. Тому, в закладах освіти є важливим, аби педагоги демонстрували здоровий спосіб життя.

2. Другим мотивом є вплив однолітків та групи.

Відповідно до провідної діяльності, в цей період для підлітка є значущою оцінка його поведінки та особистості з боку однолітків. Це явище може мати декілька проявів:

2.1 Відкритий виклик. Проявляється в тому випадку, коли підлітка провокують насмішками чи погрозами до спроби вжити певну речовину.

2.2 Групові норми. Виникає за умови, якщо в групі підлітків стає або є звичним куріння цигарок серед усіх її членів. У такому випадку підліток, не бажаючи відриватись від групи, сприйме її нові норми, або ж новачок долучиться до звичних норм групи, учасником якої хотів би стати.

3. Наступним мотивом можна назвати природну цікавість та критичне ставлення до думок і вказівок дорослих. Наявне при непослідовному або ж авторитарному нав'язування ідеї шкоди куріння для здоров'я, що викликає реакцію спротиву і спонукає підлітка діяти наперекір джерелу обмежень.

Окрім того, цікавість виникає тоді, коли існує суперечність в поглядах, якщо з одного боку підліток має інформацію і докази шкоди від куріння, а з іншого – міфи та протилежні відомості. Постає логічне питання: «А хто ж має рацію?». Єдиним можливим рішенням цього питання стає саме самостійна оцінка.

4. Фізіологічні причини куріння.

4.1 Вікові складнощі соматичного розвитку стимулюють підлітка до пошуку можливостей покращити свій стан. Однією із можливостей вбачається саме куріння, яке начебто може заспокоїти.

4.2 Бажання позбавиться зайвої ваги. Існує думка, що куріння здатне забезпечити доволі легке схуднення. Раціональне зерно в цьому є, адже, по-перше, куріння впливає на здорову біохімію організму, змінюючи обмін ліпідів

в організмі; по-друге, речовини в цигарці здатні обдурити парасимпатичну нервову систему та заблокувати на певний час в людини почуття голоду [9, с. 326-328].

4.3 Також підліток може вбачати в шкідливих звичках можливість відвернути увагу інших від справжніх або уявних вад у власній зовнішності. Так би мовити, приховати недоліки в «клубах диму».

4.4 Вроджена схильність або звиклість до тютюнового диму в ролі пасивного курця, що спонукає до спроби курити та підвищує силу залежності.

5. Становлення індивідуальності.

Для підліткового віку є характерним створення власних вподобань, точок зору, звичок. У цьому важливу роль відіграють референтні групи, а також субкультури. Таким чином, і бажання бути інакшим, і бажання бути таким, як інші в різних варіаціях впливають на вибір підлітка. Значущими є і тенденції в мезосоціумі та макросоціумі, мода, прагнення «спробувати все» тощо.

6. Почуття дорослості.

По суті, бажання здаватись дорослішим стає інтегральним мотивом для всіх інших. Адже дорослість асоціюється і з привабливістю, і зі свободою дій та думок, а тому підліток прагне ідентифікувати себе із дорослим.

Для багатьох куріння стає можливістю довести свою самостійність, проявити бунтарство, адже дорослий може піти проти правил і заборон (тут заборона – саме куріння), що наповнює як факт, так і процес куріння новим, романтичним змістом.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Таким чином, можна сказати, що сама своєрідність віку, її суперечливий характер, прояв новоутворень та провідної діяльності стають надзвичайно сприятливими для розвитку таких негативних соціальних явищ як тютюнова, алкогольна та наркотична залежності, які виникають не тільки як наслідок імітації підлітком зовнішніх проявів поведінки дорослих, але й як наслідок особливостей фізичного, емоційно-вольового та мотиваційного станів пубертата. Період, який має підготувати організм до подальшого його зміцнення та розвитку може

для багатьох бути зіпсованим негативним вибором, що відобразиться не тільки на соматичній, але й на особистісній сфері людини.

Отже, проблема дослідження домінуючих мотивів, які можуть вплинути на вибір кожного сучасного підлітка, набуває нового, актуального змісту й потребує наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови [близько 134 000 термінів] — К. : Наукова думка, 1970–1980.
2. Андреева Т. И. Курение и дети: что может сделать школа. / Т.И.Андреева, К.С.Красовский. – К. : ИЦПАН, 2003. – 52 с.
3. Андреева Т.И. Табак и здоровье / Т.И.Андреева, К.С.Красовский. – К. : Полиграфцентр ТАТ, 2004. – 224 с.
4. Андреева Т.И. Якщо курять батьки... / Тетяна Іллівна Андреева. – К. : ИЦПАН, 2003. – 67 с.
5. Закон України «Про рекламу» [Електронний ресурс] : Стаття 22. Реклама алкогольних напоїв та тютюнових виробів, знаків для товарів і послуг, інших об'єктів права інтелектуальної власності, під якими випускаються алкогольні напої та тютюнові вироби.– Режим доступу до статті: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/page> (дата звернення 07.11.2015).
6. Ресурсний центр по контролю над табаком [Електронний ресурс] : Руководство по контролю и мониторингу табачной эпидемии. – <http://contacttobinfo.narod.ru/books/tob-epid/> (дата звернення 03.12.2015).
7. Сергеевкова О. П. Вікова психологія : навч. посіб. / О.П. Сергеевкова, О.П. Коханова й ін. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
8. Студопедія [Електронний ресурс] : А. В. Петровський виділяє три стадії соціалізації: адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію. – Режим доступу до статті: <http://studopedia.org/5-5736.html> (дата звернення 06.11.2015).
9. Татура Ю.В. Курение: Тонкости, хитрости и секреты / Юрий Васильевич Татура. – Москва : Бук-пресс, 2006. – 352 с.
10. Український центр контролю над тютюном [Електронний ресурс] : За даними дослідження ВООЗ протягом 2000-2014 р. / Показники та соціальний контекст формування здоров'я підлітків : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Д.М. Павлова та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева. – К. : ЮНІСЕФ, Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка. – К., 2014. – 156. с. – Режим доступу до статті: <http://www.tobaccocontrol.org.ua/novini/poshirenist-kurinnya-sered-pidlitkiv-ukrayini-prodovzhuie-zmenschuvatisya-88-uchniv-vikom-11> (дата звернення 01.11.2015).
11. Шаповаленко И. В. Психология развития и возрастная психология / И. В. Шаповаленко. – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.

Паламарчук Михайл Євгенєвич

студент групи ПСб-1-13-4.0д, III курсу, направление подготовки «Психология»

Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

palamarchuk.mykhailo@gmail.com

Науковий керівник:

Шевцова Елена Михайловна

кандидат психологических наук, доцент кафедры общей, возрастной и педагогической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко
o.shevtsova@kubg.edu.ua

ОСОБЕННОСТИ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ ОТНОСИТЕЛЬНО КУРЕНИЯ

Аннотация. Проблема курения и её последствия имеют большое значение в Украине и мире. Рассмотрение мотивационной сферы современного подростка в Украине позволит понять, какие мотивы являются доминирующими в выборе человека по отношению к курению. В статье рассмотрены особенности подросткового возраста, как наиболее чувствительного для начала курения, и особенности его влияния на распространение курения среди подростков. Также представлены возможные формы проявления мотивов, которые при определенных условиях могут побудить подростка к попытке и дальнейшему употреблению табачных изделий. Показано, что доминирование определенных мотивов обеспечит лучшее понимание возможных путей преодоления проблемы.

Ключевые слова: реакция группирования; чувство взрослости; курение; критицизм; эмансипация.

Mikhailo Ye. Palamarchuk

student of PSb-1-13-4.0d of III course of
Institute of Human Sciences Borys Grinchenko Kyiv University
palamarchuk.mykhailo@gmail.com

Olena M. Shevtsova

Ph D in psychology Associate Professor of Department of General, Age and Educational psychology of institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University
o.shevtsova@kubg.edu.ua

FEATURES OF MOTIVATIONAL SPHERE OF CONTEMPORARY TEENS RELATIVELY SMOKING

Abstract. The problem of smoking and its consequences have a great importance in Ukraine and in the world. Consideration of the motivational sphere of the modern teenager in Ukraine allows us to understand what motives dominate in the choice of man against smoking. The article describes the features of adolescence as the most sensitive age to start smoking, and especially their impact on the prevalence of smoking among adolescents. Also it presents possible forms of motivation, which under certain conditions could stimulate the teenager to try and further use of tobacco products. It is shown that the dominance of certain motives provides a better understanding of the possible ways to overcome the problems.

Keywords: reaction of the grouping; sense of adulthood; smoking; criticism; emancipation.